

Mestersége: kíváncsi főnemes

Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon.

(Mikrotörténelem 7.) L'Harmattan, Budapest, 2018. 321 oldal.

A L'Harmattan *Mikrotörténelem* sorozatában immár több kora újkori biográfia is napvilágot látott, legyen szó titokban zsidó hitét megtartó portugál származású özvegyasszonyról, késmárki humanista lelkészről vagy éppen Európában vándorló diplomatáról; ebbe a sorba illeszkedik Bobory Dóra kötete is. Batthyány (III.) Boldizsárt (1542–1590) a 16. század második felének egyik meghatározó szereplőjeként értékeli a szakirodalom: humanista nevelést kapott, rendszeresen részt vett a törökellenes hadjáratokban, és a század második felében szellemi központtá tette németújvári udvarát. Batthyány mecénási tevékenységéről, a vélhetőleg körülötte szerveződő humanista körről születtek ugyan tanulmányok, könyvtárának listáját is közzétették már, azonban magyar nyelvű monográfikus feldolgozás még nem készült életéről; ezt a hiányt pótolja Bobory Dóra 2018-ban megjelent életrajza. Bobory kutatásai elsősorban az alkímiatörténettel foglalkoznak; 2007-ben védte meg doktori disszertációját, amelynek témája szintén Batthyány Boldizsár volt, és amely 2009-ben monográfiaként angol nyelven látott napvilágot.¹ Jelen kötet azonban nem fordítása a korábbi szövegnek, hanem annak továbbfejlesztett, bővített változata. Bobory az előszóban hangsúlyozza, hogy egyes témáknak nagyobb teret szentelt, és ami fontosabb lehet, a további kutatásokhoz új forrásokat használt fel: a családi leveleket igyekezett az eddigieknél alaposabban kiaknázni.

A szerző egy olyan életrajz létrehozását kísérli meg, amely egyrészt részletesebb és pontosabb a korábbi ismereteinknél, másrészt Batthyány Boldizsár szerteágazó érdeklődési körét helyezi a középpontba, ennek révén a biográfiát tágabb, művelődéstörténeti összefüggésrendszerben pozicionálja. A monográfia téje és egyben eredménye a kíváncsi főúr alakjának megteremtése, valamint ennek a narratívának az alátámasztása a források segítségével.

A monográfia elsősorban a kéziratos, eddig ki nem adott forrásokra támaszkodik, a Batthyány- és a Nádasdy-család, valamint Carolus Clusius (róla később még lesz szó) levelezése szolgálnak támpontként, emellett Bobory könyvlistákat, könyvszámlákat is hasznosított. Batthyány Boldizsár esetében saját levelezésről nehezen beszélhetünk, hiszen elsősorban azok a levelek maradtak fenn, amelyeket hozzá írtak. Mivel a másik fél válaszai folyamatosnak mondhatóak, nyilvánvaló, hogy a kommunikáció kétoldalú volt, viszont a könyvben sokszor esik szó elveszett, elkallódott levelekről, például a gróf franciaországi peregrinációs útja

¹ Bobory 2009.

esetében. Az Iványi Béla által korábban közölt levelek² közül sem feltétlenül hozzáférhető mindegyik a mai olvasó számára eredetiben. Ezért is örömteli, hogy Bobory Dóra a Batthyány Boldizsár-életrajz megjelentetése mellett a gróf válogatott leveleit is kiadásra készíti elő. A családtagok levelei általában magyarul íródtak, a tudósokkal, humanistákkal természetesen más a helyzet, Batthyány németül, latinul, franciául levelezett velük; de a levelek eltérnek egymástól tematikájukban, illetve hangnemükben, felépítésükben is.

A prolóógus és az epilógus mellett a kötet öt fejezetre tagolódik. A függelékben Batthyány Boldizsár egyszerűsített családfája is szerepel, valamint azoknak a természetfilozófiai tárgyú műveknek a listája, amelyek könyvtárában is fellelhetőek voltak – mindkettő praktikus segédletnek bizonyult a kötet olvasása során. A *Prológus* a módszertani elvek mellett röviden áttekinti a Batthyányhoz kapcsolódó korábbi kutatásokat. A családi háttér részletes bemutatását követően a szerző fejezetről fejezetre a gróf egy-egy érdeklődési területét mutatja be, vagyis a szerkezet mind a kronologikus, mind a tematikus megközelítést érvényesíti. Batthyány Boldizsár műveltségének vizsgálatában előkerülnek olyan kérdések, amelyeket már korábban is alapos kutatásokkal tártak fel, mint például a gróf könyvtára, viszont az alkímia vagy a botanika tárgykörével foglalkozó egységek újdonságok a Batthyány-kutatásban, elsőként Bobory Dóra vizsgálta részleteiben ezeket a szegmenseket.

Messze a legterjedelmesebb az első fejezet (*Egy élet lenyomatai*), amely a kifejezetten szövevényes családi viszonyokat, zűrzavaros belső vitákat tárja fel. Bobory itt szinte kizárólag a fennmaradt Batthyány-levelekre támaszkodott, az ezekben található információkat pedig a szakirodalom révén helyezte kontextusba. Ez a megoldás segíti abban, hogy átfogó képet nyújthasson a cseperedő főnemes családi viszonyairól, amelyeknek alakulása egyben neveltetését, fiatalkorát is jelentősen befolyásolta. Életének fontosabb mozzanatait, amelyeket egyébként kronologikus rendben tárgyal a könyv – például hogy melyik rokon játszotta a legnagyobb szerepet a taníttatásában, felnőttként hogyan viszonyult a reformációhoz, kit vett feleségül, milyen kapcsolatai voltak a királyi udvarral –, képezik azt a keretet, amelyben aztán a további elemző fejezetek részletesen vizsgálhatják a Batthyány műveltségével kapcsolatos kérdéseket. Szintén ebben a fejezetben jut arra a megállapításra Bobory, hogy Batthyány Boldizsár kíváncsisága, feltűnő érdeklődése egyben a főúri ellenállás eszközeként is szolgált.

A második fejezet (*Tudomány a könyvtárban*) azt a területet veszi górcső alá, amely talán a legjobban dokumentált része a Batthyány Boldizsárral kapcsolatos kutatásoknak: a gróf könyvtárjegyzékét ugyanis 2004-ben tette közzé Monok István, Ötvös Péter és Zvara Edina.³ Bobory elsősorban a könyvtörténeti kutatások eredményeire támaszkodva jár körbe olyan kérdéseket, hogy milyen mértékben vett részt könyvtára kialakításában Batthyány, olvasta-e a beszerzett könyveket,

² Iványi 1942; 1944.

³ Monok–Ötvös–Zvara 2004.

vagy sem. Nem utolsósorban arra is kitér a fejezet, hogy mi történt a kötetekkel a halála után. A beszerzett könyvek listája alapján a gróf főbb érdeklődési területei a teológia, a természetfilozófia és az alkímia lehettek. A kötet biztonsággal összegzi jelenlegi ismereteinket Batthyány könyves műveltségéről, amelyek azonban láthatóan tovább gyarapíthatók: a könyv megjelenése után látott napvilágot a *Magyar Könyvszemle* 2018-as évfolyamában Orbán Áron átfogó tanulmánya és Monok István kiegészítő írása a könyvszámlák datálásával és felhasználásával kapcsolatban.⁴ Mindkét írás számos új adalékkal járul hozzá az eddig ismert és azonosított könyvek köréhez. Orbán arra is felhívja a figyelmet, hogy a levelek és a könyvek együttes vizsgálata a kiegészítések nyomán újabb érdeklődési köröket jelölhetnek ki, ilyen lehet például az asztronómia-asztrológia. Noha a fejezet elsősorban a nyomtatott könyvek bemutatására törekszik, Bobory azt a szempontot is felveti, hogy a forrásadottságtól függően, a kéziratos anyagok – például jegyzetek, naplók – is figyelmet érdemelnének, amelyek bővíthetik az olvasási szokásokra vonatkozó tudásunkat. Batthyány Boldizsár esetében kéziratos feljegyzésnek, egy alkímiai naplónak, csak a híre maradt fenn.

A második fejezet végére világossá válik: Bobory a Batthyány Boldizsárnak küldött és az általa írt leveleket, valamint az ezekhez kapcsolódó forrásokat (például a könyvek esetleges paratextusait vagy könyvszámlákat) arra használja fel, hogy lépcsőzetesen haladva egyre szűkebb keresztmetszetben ábrázolja a főúr érdeklődését (elsősorban a természetfilozófiai területet) és ennek kontextusát. Ezzel a szerkezettel összhangban a harmadik fejezetben azokat a kortársakat szerepelteti, akik Batthyányt tanáccsal láthatták el tudományos tevékenységének kialakításában, valamint segíthették abban, hogy az elméletet gyakorlatra válthassa udvarában (*A könyvektől a gyakorlatig: alkímia és orvostudomány egy főúri háztartásban*). Bobory ezt úgy oldja meg, hogy rövid portrékat közöl az általában humanista műveltségű szakemberekről, kiegészítve azzal, hogy milyen szerepet töltöttek be Batthyány törekvéseiben. Az olvasó találkozhat itt bányászati szakemberrel, alkímistával és orvossal is, a monográfia természetfilozófiai irányultságának szellemében. Szerencsés döntés volt a szerző részéről, hogy a lényegre törő életrajzok közlése mellett arra is figyelmet fordított, hogy kontextusba ágyazza közreműködésüket: ezáltal tudhatunk meg többet arról, hogyan működött a Batthyány Boldizsár által létrehozott bányavállalkozás, mennyire volt népszerű az alkímia, vagy éppen hogyan oldották meg az orvoslást a királyi Magyarországon.

Eddig is tudtunk Batthyány Boldizsár alkímiai érdeklődéséről, viszont a *Batthyány Boldizsár titkos tudománya* elsőként használja fel a rendelkezésünkre álló elsődleges forrásokat (a leveleket) arra, hogy a lehető legpontosabb képet alkossa arról, hogyan nézett ki a magyarországi főúr által kialakított laboratórium, milyen műszerekkel szereltethette fel azt, és milyen munkatársakra volt szüksége. Mivel Batthyáynak nem jelent meg nyomtatásban munkája, és eddigi

⁴ Orbán 2018; Monok 2018.

ismereteink alapján ez nem is szerepelt ambíciói között, a fennmaradt levelek adatai és adalékai igen fontosak abból a szempontból, hogy a gróf mecénási és tudományos tevékenysége, valamint ennek helye a kortárs nemesi tudománypártolásban nagyobb figyelmet kapjon. Az alkímiával és a botanikával foglalkozó fejezetek azonban nemcsak a forráshasználat miatt válnak a monográfia legerősebb részeivé: Bobory alapos kitekintést is ad a kurrens szakirodalomra. Ez mind az alkímia, mind a botanika történetével kapcsolatban időszerű is, hiszen ezek kutatása Magyarországon erősen alulreprezentált.

Batthyány egyik állandó levelezőpartnere Carolus Clusius volt, aki botanikával foglalkozott, az ő kapcsolatuk adja a negyedik fejezet gerincét (*'Qui me unice amabat': Carolus Clusius és Batthyány Boldizsár botanikus-barátsága*). A botanika önálló tudománnyá válásának ideje egybeesik kettejük levelezésével, ez adja az apropót arra, hogy a monográfia kitérhessen olyan területekre, mint a botanika helyzete a 16. századi Magyarországon. Bobory a fennmaradt levelek segítségével a gróf szalónaki kertjének kialakítását is ismerteti, amelyben Clusius is közreműködött. Clusius és Batthyány barátságának gyümölcse az a latin–magyar névmutató (*Stirpium nomenclator Pannonicus*, Németújvár, 1583) amely 346 növény latin és magyar nevét tartalmazza. Ez azért egyedülálló kiadvány, mert a korábbi századokban legfeljebb szójegyzékek, szótárak tartalmaztak – elvéve – növényneveket. Bobory úgy véli, a levelek közvetlen hangneme arra is utalhat, hogy kapcsolatuk túlmutatott a hagyományos humanista barátság toposzain, és a mai értelemben vett barátság fűzte egymáshoz Batthyányt és Clusius.

Bobory Dóra monográfiája alapos elemzéseken keresztül alakítja ki Batthyány Boldizsár életrajzát, amely többnyire eltávolodik a kronologikus szerkezettől. Kivételt képez az ötödik, *Az élet könyve becsukódik* című fejezet, amely egyrészt összegzőként szolgál, kitér a barátság és a mecenatúra problémájára, valamint áttekinti Batthyány udvarának jelentőségét; másrészt ide került egy rövid áttekintés a grófról készült festményekről. A Batthyány Boldizsárról halála után készült portrék reprezentációs szerepének és ikonológiai kérdéseinek tárgyalása összességében kilóg a kötet többi fejezete közül. Problémásnak tartom éppen akkor a kronológiai szempontot megtenni szervezőelvnek (a fejezetcím is erre utal), amikor a korábbi fejezetek ezzel éppen ellenkezőleg arra törekedtek, hogy ne kövessék a hagyományos, a születéstől a halálig ívelő, az időrendi narratívára felfűzött életrajzi struktúrát.

Összegezve elmondható, hogy Bobory Dóra kiváló életrajzzal gyarapította a *Mikrotörténelem* sorozatot és a koraiújkor-kutatást. A vonatkozó művelődéstörténeti kutatások számára pedig inspiratív lehet, hogy a kötet elsődleges hangsúlyát Bobory Dóra egyértelműen a gróf természetfilozófiai tevékenységére helyezte. Az előszót böngészve kiderül, hogy többek közt Giovanni Levi és Natalie Zemon Davis szolgálnak viszonyítási pontként, noha a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy Batthyány Boldizsár nem volt annyira kisember, hogy a mikrotörténeti vizsgálat tipikus tárgya lehessen, ám elsősorban a források jellegzetességei miatt erre mégis alkalmassá válik. A választott módszer révén a sokrétű

kontextualizálás ellensúlyozza, hogy a Batthyányhoz kapcsolódó magánlevelezés néhol hiányosan áll rendelkezésünkre. Az így megvalósított rekonstrukciós kísérlet témájában ugyan kissé elüt a sorozat korábbi köteteitől, módszertanát tekintve azonban nagyon is jól illeszkedik bele.

Móré Tünde

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bobory, Dóra 2009: *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne.
- Iványi Béla 1942: *A körmendi levéltár memorabiliái. Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia*. (Körmendi Füzetek 2.) Körmend.
- Iványi Béla 1944: *A körmendi levéltár missilis levelei II. Litterae missiles in tabulario principum de Batthyány reperibilia*. (Körmendi Füzetek 5.) Körmend.
- Monok, István – Ötvös, Péter – Zvara, Edina 2004: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. Bibliotheken in Güssing in 16. und 17. Jahrhundert*. Band II. (Burgenländische Forschungen, Sonderband 26.) Burgenländischen Landesarchiv, Eisenstadt.
- Monok István 2018: Újabb adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához. *Magyar Könyvszemle* (134.) 3. 340–343.
- Orbán Áron 2018: Adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához. Könyvszámlák, könyvszerző humanisták, újonnan azonosított művek. *Magyar Könyvszemle* (134.) 3. 253–282.